

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

Зміни, які відбуваються в суспільстві на сучасному етапі його розвитку, породжують нові вимоги щодо системи освіти й виховання підростаючого покоління. Одним із основних завдань сучасної теорії і практики виховання дитини дошкільного віку є вивчення її особистості та усіх факторів, що впливають на її становлення. Важливу роль у цьому процесі відіграє соціальне середовище.

Дослідження проблеми впливу середовища на соціалізацію дитини в дошкільному віці виникли не сьогодні. Якщо звернутися до історії, побачимо, що ще французькі просвітники XVII століття та їхні російські послідовники (А. Бестужев, Є. Дашкова, М. Ломоносов, Н. Новіков, А. Радіщев) у класичній педагогіці XIII століття надавали великого значення обставинам, в яких індивід живе і виховується. Витоки наукового дослідження щодо розв'язання проблеми соціалізації та особливостей впливу на цей процес соціального середовища ми знаходимо у роботах зарубіжних вчених (Г. Гоббса, Дж. Дьюї, Т. Парсонса, Г. Тарда, З. Фрейда).

На сучасному етапі теоретичне осмислення соціалізації як складової педагогічного процесу, вивчення форм, методів її практичної реалізації як педагогічної мети поступово дедалі більше привертають увагу науковців. Помітний доробок у галузі аналізу соціально-педагогічних аспектів цієї проблеми належить таким дослідникам, як Л. Артемова, А. Богуш, О. Кононко, В. Кузь. Різні аспекти соціалізації індивіда та впливу соціального середовища на її перебіг висвітлюються у працях І. Беха, Т. Кравченко, Л. Куликової, М. Лукашевича, І. Печенко, Б. Братуся. Особливий інтерес вони становлять у зв'язку з дослідженням сутності та особливостей соціального розвитку дитини в умовах сьогодення.

Тому мета нашої статті полягає в теоретичному аналізі сутності поняття «соціальне середовище» і визначенні особливостей його впливу на соціалізацію дітей дошкільного віку в сучасних умовах.

Однією з найважливіших характеристик людини як живої соціальної системи є її відкритість, тобто неможливість існування без неперервної взаємодії з іншою системою (або сукупністю систем) – соціальним середовищем [3, с. 132]. У сучасній теорії поняття «соціальне середовище» використовується в кількох аспектах.

У першу чергу звернімося до навчального словника-довідника «Соціологія: Терміни, поняття, персоналії», де дається визначення поняттю «соціальне середовище». Зокрема, в ньому зазначається: «Соціальне середовище – це суспільні, матеріальні та духовні умови, що

оточують людину, забезпечують її існування, формування і діяльність. Соціальне середовище, як постійне джерело поповнення особистого досвіду, знань людини є тим об'єктивним чинником, що визначає спрямованість життєвих потреб, інтересів, цінностей, реальну поведінку особи, процес її самовизначення і самореалізації» [9].

У найширшому розумінні під соціальним середовищем розуміють всю соціальну дійсність (державу, суспільство); у більш вузькому – середовище, яке безпосередньо оточує дитину і тим самим впливає на її розвиток, формування характеру, інтересів, нахилів, ціннісних орієнтацій тощо. Виходячи з такого розуміння природи людини, «її поведінка і діяльність, формування всіх її психологічних функцій нерозривно пов'язані з навколишнім середовищем і зумовлюється ним» [5, с. 55].

Процес соціального розвитку дитини починається з раннього дитинства і проходить у певному соціальному середовищі. Малюк розвивається в межах своєї сім'ї, соціального та національного оточення. На нього впливають батьки, родичі й інші дорослі, однолітки, з якими він спілкується, а також дошкільний навчальний заклад, як соціальна інституція, де він соціалізується. Також значний вплив на соціалізацію дитини мають засоби масової інформації, соціокультурне середовище, в якому вона росте, події, що відбуваються в довкіллі. Отож, соціальне середовище – це складне структурне утворення, яке характеризується взаємопов'язаними зв'язками та відносинами між його складовими. За визначенням Р. Павелкова, соціальне середовище становить єдність таких складових: макросередовища (суспільства як певної соціально-політичної, соціально-економічної та ідеологічної системи), мезосередовища (національно-культурних, соціальних особливостей регіону), мікросередовища (безпосереднього середовища життєдіяльності дитини: сім'ї, сусідів, групи однолітків, культурних, навчально-виховних закладів). У різні періоди дитинства ці складові соціального середовища значною мірою впливають на соціалізацію дітей дошкільного віку [6, с. 42]. Віддаючи належну роль впливу на соціалізацію дитини дошкільного віку макросередовищу та мезосередовищу, необхідно зазначити, що найбільший соціалізуючий вплив на особистість, на нашу думку, здійснює мікросередовище сім'ї та дошкільного навчального закладу. В чому ж полягає його вплив на соціалізацію особистості, яким чином він відбувається?

Розглядаючи особливості впливу соціального середовища на соціалізацію дитини, представники концепції персоналізації стверджують, що під таким впливом розуміється «процес її входження в нове соціальне середовище та інтеграцію з ним» [4, с. 23].

Ж. Паже, звертаючись до розгляду проблеми впливу соціального середовища на особистість, що соціалізується, зазначав, що «останнє впливає на людину з самого народження тією мірою, що й середовище

фізичне, і не лише впливає, а й безпосередньо трансформує її структуру» [8, с. 213].

Першим природним чинником соціалізації для дитини виступає сім'я, яка протягом усього життя є тим мікросередовищем, на тлі якого відбувається особистісне зростання людини. Батьки – найближчі та найрідніші для неї люди. За допомогою батьків маленька дитина задовольняє потреби в психологічній захищеності, емоційному спілкуванні. З перших днів існування дитину оточують рідні люди, які залучають її до різних видів соціальної взаємодії. Перший досвід соціального спілкування набувається малюком ще до того, як він починає розмовляти. Опановуючи певні знання, навчаючись розуміти свої спонуки, дитина поступово переходить на вищий рівень розвитку – формулювання бажань і прагнень задовольнити ці потреби в діяльності. Відповідно до розширення кола уявлень про соціальне середовище, в дитини змінюються потреби, стають усвідомленими оцінки подій, явищ, вчинків людей, що оточують [4, с. 25]. З цього приводу Ж. Піаже писав: «...Розмовляючи зі своїми близькими, дитина кожної миті спостерігає, як підтверджуються або заперечуються її думки, і вона поступово відкриває величезний світ сторонніх відносно себе думок, що дають їй нові відомості або впливають на неї» [8, с. 217]. Водночас, на соціалізацію особистості, на нашу думку, здійснює неабиякий вплив домашня атмосфера: стиль взаємовідносин у сім'ї, психологічний клімат, ставлення дорослих до різних подій, явищ суспільного життя, до інших людей. Дитина в сім'ї «приміряє» себе до суспільства, а це, в свою чергу, стимулює її соціальну активність. Проекція на «світ людей» є діяльністю, що допомагає дитині засвоїти норми людських взаємовідносин та включає дитину у систему цих відносин поза межами сім'ї [1, с. 140].

Отже, соціальний досвід, який передається в сім'ї, поступово стає невід'ємною складовою особистості. За такого підходу соціалізацію можна розглядати, як процес і результат засвоєння і наступного відтворення індивідом соціального досвіду в соціальному середовищі.

Однак, соціальне середовище, зокрема сім'я, може як сприяти процесам розвитку дитини, так і стримувати їх. На сьогоднішній день реальне становище дітей дає змогу фіксувати значні обмеження, недостатнє забезпечення як матеріальних, так і духовних ресурсів, які є необхідними для повноцінної соціалізації в сучасних складних умовах. «Соціальні сироти», «безпритульні», «безоглядні», «жертви насилля» – це далеко не повний перелік дітей, що опинилися в складній небезпечній ситуації, яку вони не спроможні розв'язати самостійно. При цьому найбільш вражаючим є те, що серед цих дітей 15 % (за даними соціальних органів) – діти дошкільного віку.

Як засвідчують соціальні органи, в країні нараховується 82 тисячі неблагополучних сімей, в яких проявляється безвідповідальне ставлення батьків до виконання своїх виховних функцій, жорстоке поводження з

дітьми, наявне фізичне та психічне насильство, агресія в сім'ї. Крім того, сьогодні викликає тривогу зменшення тривалості та значне збіднення змісту спілкування членів родини, зникнення спільних форм діяльності батьків і дітей [7, с. 49].

Як наслідок, психологи констатують факти катастрофічного збіднення емоційних зв'язків між батьками і дітьми – між ними не складаються близькі довірливі стосунки, які необхідні для повноцінного процесу соціалізації.

Отже, сім'я як мікросередовище, в якій знаходиться дитина, може як сприяти соціалізації дитини, так і стримувати її. Адже особистість не може розвиватися у соціально схвальному напрямку, якщо сім'я, що її оточує, є «морально застиглою»: низький моральний рівень сім'ї створює значні перепони повноцінної соціалізації дитини [4, с. 25].

Наступним соціальним мікросередовищем для дитини є дошкільний навчальний заклад – середовище, де вона продовжує отримувати елементарні знання, уміння, навички, які гарантують формування в неї здатність орієнтуватися в довкіллі, набувати життєвого соціального досвіду, адекватно реагувати на явища, події, людей, предметний світ.

Під впливом дошкільного навчального закладу в дитини формується свідоме ставлення до себе як до самостійної особистості, рівної з іншими людьми, відбувається становлення позитивного образу «Я», формування почуття гідності та власної значущості серед інших людей. У дошкільника формується адекватна самооцінка, збереження свого «особистого простору», усвідомлюється поведінка з урахуванням можливих реакцій інших людей, виховується уміння пристосовуватися до життя в нових соціальних умовах і також протистояти негативним впливам незнайомих, коректно припиняти неприємне спілкування.

Із вступом до дошкільного навчального закладу в мікросередовищі дитини з'являється важливий дорослий – вихователь. Від спілкування з ним, його поведінки залежить ефективність соціалізації дитини. Дитина сприймає його вплив як усвідомлено, так і неусвідомлено, через психологічні механізми – зараження, наслідування, сугестію [4, с. 26].

Принагідно нагадаємо, що значущим фактором соціалізації в цьому соціальному середовищі є дитяче співтовариство. Спільні види діяльності, які виникають під час взаємодії дітей дошкільного віку виробляють у дитини необхідні навички соціальної взаємодії, уміння підкорятися колективній дисципліні та водночас відстоювати власні права, співвідносити власні інтереси із суспільними [1, с. 119]. Доречно про таке спілкування дітей висловився Ю. Волков: «...Притягуючи один одного, як крапельки ртуті (й знаходячи в реакції інших підтвердження власному існуванню), діти прагнуть виявити свою особистість як індивідуальність, вимагаючи від інших підтримки соціального стандарту» [2, с. 85].

Отже, для дитини, що соціалізується, відповідними еталонами зміни соціального середовища є сім'я, дошкільний навчальний заклад,

найближче оточення. При переході до іншого соціального середовища дитина переживає кризу входження в нову соціальну спільноту, процес адаптації, розчинення в ній, яка детермінується процесом індивідуалізації і завершується інтегруванням з соціальним середовищем [4, с. 25].

Отже, соціальне середовище може як сприяти процесу соціалізації, так і стримувати її. За умови відповідності соціального середовища соціальним потребам дитини, процес соціалізації дитини відбувається ефективно. У випадку несприятливих впливів соціального середовища процес соціалізації дитини хоча й відбувається, але при цьому набуває рис нестабільності, соціальної малоцінності, навіть злочинної спрямованості. Тому дитина успішно пройде всі етапи соціалізації за наявності відповідного соціального середовища, цілеспрямованого виховання і навчання.

Подальші розробки планується провести в напрямі вивчення особливостей впливу інших складових соціального середовища на соціалізацію дітей дошкільного віку в умовах сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / Богуш А. М., Варяниця Л. О., Гаврик Н. В. та ін. ; за заг. ред. Гаврик Н. В. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 368 с.
2. Волков Ю. Г. Социология в вопросах и ответах / Ю. Г. Волков, И. В. Мостовая. – М. : Гандарика, 1999. – 349 с.
3. Кравченко Т. В. Особистість і соціальне середовище: проблеми взаємодії / Т. В. Кравченко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Київ – Житомир : В-во «Волинь», 2003. – Кн. I. – С. 132–137.
4. Кравченко Т. В. Соціалізація особистості й соціальне середовище / Т. В. Кравченко // Теоретико-методичні проблеми дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Вип. 9. – К., 2006. – Кн. 2. – С. 23–29.
5. Соціалізація. Виховні механізми і технології / М. П. Лукашевич / : Навч.- метод. посібник. – К. : ІЗМН, 1998. – 112 с.
6. Павелків Р. В. Дитяча психологія : навч. посібник / Р. В. Павелків, О. П. Цигикало. – К. : Академвидав, 2008. – 431 с.
7. Печенко І. П. Дитина в сучасному соціально-педагогічному просторі: проблема захисту прав / Печенко І. П. // Зб. наук. пр. Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. Серія «Педагогічні науки». – Полтава, 2005. – Випуск 6(45). – С. 45–53.
8. Паже Ж. Избранные психологические труды / Ж. Паже ; пер. с англ. и фр. – М. : Международная пед. академия, 1994. – 476 с.
9. Соціологія: Терміни, поняття, персоналії : навч. словник-довідник / укладачі: В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Хома та ін. ; за заг. ред. В. М. Пічі. – К. : «Каравела», Львів : Новий світ – 2000, 2002. – 480 с.